

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 18 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2018

ARAŐTIRMA

Research

Medeniyet Tasavvurunun Unsurları ve Dinamikleri (Kur'ân Verileri Işığında Bir İnceleme)

Ahmet Küçük

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Ana Bilim Dalı

ahmet.kucuk@inonu.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-7544-7099>

Geliş Tarihi / Received: 12.10.2018 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 21.12.2018

Öz

Toplumların ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri mekanlar genelde şehir/medine olarak tanımlanır. Bu ihtiyaçların karşılanabilmesi tabii olarak karşılıklı hak ve sorumlulukları beraberinde getirmektedir. Bu yüzden medine / şehir / yerleşim birimi, toplum ve siyasî otorite gibi unsurlar bir bütün olarak düşünülmelidir. Medeniyet kavramı da son tahlilde bu üç unsurdan müteşekkil olup bir değerler manzumesidir. Değerler ise bir medeniyetin muhayyilesini, tasavvurunu oluşturan onun dışı bakan yüzüdür. Bu bağlamda Kur'ân verileri ışığında bir medeniyet tasavvuru da elbette düşünülebilir. Kur'ân yerleşim birimi/medine, toplum ve siyasî otorite gibi üç unsura kendi renk ve değerlerini katarak onları yine üç temel dinamik üzere inşa etmek gerektiğine işaret eder. Bu dinamikler kitap, mizan, demir ve onların her birinin sembolize ettiği değerlerdir. Bu açıdan Hadid, 57/25. ayette zikredilen bu üç dinamiğin hem insanlık için anlam ve değer ifade etmesi hem de yenilenebilir, güncellenebilir birer unsur olmaları onları "dinamik" olarak tanımlamamızın gerekçesidir. Bu çalışmada müfessirlerin yoğun bir şekilde ilgilendikleri bu üç dinamiğin geçmişten bugüne neleri karşıladığı, nasıl güncellenebileceği, evrensel bir medeniyet tasavvurunun nasıl oluşturulabileceğinin cevapları aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Medine, Medeniyet, Medeniyet Tasavvuru.

The Factors and Dynamics of Imagination of Civilization (A Work in the Light of the Data of Qur'an)

The places where societies can meet the need are generally defined as City / Medina. The fact that the needs can be met naturally brings with, mutual rights and responsibilities. Therefore, the elements such as the medina / city settlement, the society and the political authority must be considered as a whole. The concept of civilization, which is composed of the three elements in the final analysis are a range of values. The values are the imagination of that civilization and outward facing of it. In this context, in the light of the data of Qur'an a imagination of a civilization can be considered. The Qur'an implies the necessity of constructing them in three basic dynamics by adding their own colors and values to the three elements of settlement unit / medina, society, political authority. These dynamics are the book, the balance, and the values symbolized. It is one of the most important styles of the Qur'an to emphasize the main and basic elements while not creating a vision / imagination. In this respect, Hadid, 57/25. The set three dynamics mentioned in the above are values for humanity as well as being renewable and updatable elements, which is why we define them as "dynamic".

In this work, answers will be sought of how these three dynamics, to which the commentators/mufessir update from what they have received in the past to what can be updated, how they can be updated, and what a "universal civilization idea" is compatible with the Qur'an.

Keywords: Qur'an, Civilization, City/Madina, The Concept of Civilization.

Atf/ Cite as

Küçük, Ahmet. "Medeniyet Tasavvurunun Unsurları ve Dinamikleri (Kur'an Verileri Işığında Bir İnceleme)". *Marife* 18/2 (2018): 591-606. <https://doi.org/10.33420/marife.469033>.

1. Kur'an Verileri Işığında Medeniyet Tasavvuru¹

Bilindiği üzere medeniyet kavramının tanımı ve neleri ihtiva ettiği hususunda bilim adamları arasında bir ittifak söz konusu değildir. Onun tanım ve muhtevası bakış açılarına, sahip olunan düşünce ve birikime göre değişkenlik arz etmektedir. Ayrıca gerçeklikle tasavvurun her zaman birbirini karşılamaması, aralarında farklılıkların ortaya çıkması gibi sebepler bu konu üzerinde çalışmamızın gerekçesini oluşturmuştur. Çalışmada Kur'an merkezli bir bakış açısıyla medeniyet tasavvurunun nelere tekabül ettiği ayrıntılarıyla irdelenmiştir.

1.1. Giriş

Toplumların fizikî, iktisadî, dinî, siyasî ve içtimaî ihtiyaç ve sebeplerini karşılayabilecekleri mekanların en büyüğü/ gelişmişisi olarak genelde şehir/medine olarak tanımlanır. Bu sebep ve ihtiyaçların karşılanabilmesi tabii olarak hiyerarşik bir düzeni, karşılıklı hak ve sorumlulukları, hukukî/cezaî düzenlemeleri de beraberinde getirmektedir. Varlığını sürdürmek isteyen toplumlar bu düzenlemelere iradî olarak boyun eğmek ve onları koruyup kollamak zorundadırlar. Bu yüzden medine/şehir yerleşim birimi, toplum ve (iradî ya da zarurî bir itaati gerekli kılan) siyasî otorite gibi unsurlar bir bütün olarak düşünülmelidir. Bu üç unsurdan müteşekkil ve medine kelimesinden türeyen medeniyet kavramı da birey ve toplumlara kazandırdığı kültürü, düşünceyi, anlayış ve zihniyeti sembolize eder. Bir medeniyetin sembolize ettiği değerler manzumesi ise o medeniyetin muhayyilesini, tasavvurunu oluşturur.

Bu bağlamda Kur'an'dan tespit edilebilecek olan medeniyet tasavvuruna dair ifade ve anlatımlar da yerleşim birimi/medine, toplum, siyasî otorite gibi üç unsura işaret eder. Kur'an'ın kendi renk ve değerlerini kattığı bu üç unsur yine üç temel dinamik ile ilişkilendirilebilir. Tespitimize göre bu dinamikleri karşılayabilecek Kur'an sözcükleri kitâb, mîzân, hadîd ve onların her birinin sembolize ettiği değerlerdir. Bu açıdan Hadid, 57/25. ayette zikredilen bu üç dinamiğin hem insanlık için hayatî olması hem de yenilenebilir, güncellenebilir birer unsur olmaları onları "*dinamik*" olarak tanımlamamızın gerekçesidir.

Çalışmada müfessirlerin yoğun bir şekilde ilgilendikleri bu üç dinamiğin geçmişten bugüne neleri karşıladığının, karşıladıklarının günün idrakine ne şekilde

¹ Bu çalışma *Kur'an'da Toplumsal Sınanma ve Sonuçları* adlı doktora tezinden üretilmiştir. Ayrıca Kazakistan'da *4.Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*'nda tebliğ olarak sunulmuş olup bu faaliyet İnönü Üniversitesi BAP birimince desteklenmiştir.

sunulabileceğinin, Kur'ân'la uyumlu bir "medeniyet tasavvurunun" nasıl oluşturulabileceğinin cevapları aranmıştır.

1.2. Medeniyet Kavramı

Sosyolojik anlamdaki medeniyet kavramı genelde "uygarlık" sözcüğü ile karşılanmış ve bakış açılarına göre değişen birçok tanımı yapılmıştır.² Bir kısım araştırmacılar ise *kültüre, eserler ve ürünler, medeniyete de onların arkasındaki inanç ve ahlâk nizamı* diyerek medeniyeti kültürün, kültürü de medeniyetin yerine kullanma yolunu tercih etmişlerdir.³ Gerek kavramın farklı açılardan çok sayıda tanımlarının yapılması ve zaman zaman birbirinin yerine kullanılması, gerekse algı farklılıklarının var oluşu kültür ve medeniyet kavramlarının karmaşıklığını, birbirinden ayrı ve bağımsız düşünölemeyeceğini göstermektedir.⁴ Kültür tarihî, ruhî, zihnî birikimlerin kullanılarak bilgi üretilmesi, ilk ve sahih bilgi kaynakları doğrultusunda insanı, eşyayı ve hayatı tanıma alanını içeren, medeniyet ise toplumsal ve maddî ilişkileri kapsayan bir olgudur.⁵ Medeniyet, süzölerek gelen kültürün içerisinde şekillendiği kab, bir anlamda onun dışı yansıyan yüzüdür. Tarihî, dinî, ahlâkî, felsefî, estetik ve sanatsal birikimin oluşturduğu *zihniyetin dışı vuru mudur*. Yani bir *medeniyet zihniyetinin* yansımasıdır. *İlim zihniyeti* bilginin bizzat kendisi olmayıp, hakikat inanç ve ahlâkından doğan cevhere dayalı olarak bilgiyi üretme yetisi ise, belli bir inanç, ahlâk ve değere dayalı olarak medeniyet üretme, inşâ etme yetisi de bir *medeniyet zihniyetidir*.⁶

Bu sebeple medeniyet *evrensel ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtalarının tümü* şeklinde tanımlanarak evrensel ortak değerlerin tümünün de kültürden beslendiği ifade edilmekte,⁷ medeniyeti üreten inanan, düşünen ve irade beyan eden insan olduğuna göre her medeniyetin temelinde inanış, düşünce ve hareket sisteminin olduğu zikredilmektedir.⁸ Dolayısıyla her çağ ve toplumda asgarî düzeyde kabul edilebilir bir inanış, ahlâk ve değer eksenli olmayan, insanı ve onun her türlü ihtiyaçlarını giderebilecek bir anlayışla üretilmeyen hiçbir şey medeniyet olarak algılanamaz.

² Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü* (İstanbul, 1969), 400-402; Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş Temel Kavramlar* (Ankara, 1995), 167-168; Sezgin Kızılcık - Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü* (Konya, 1992), 430-431; Ömer Demir - Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (İstanbul, 1993), 365.

³ Yılmaz Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi* (İstanbul, 1997), 43-74; Fahri Unan, "Yeni Medeniyetimizin Muharrik Unsuru Ne Olacak?", *Üçüncü Bin yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı* (Bışkek, 2003), 59-64; Abdülbaki Güneş, *Kur'ân Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası* (İstanbul, 2005), 50.

⁴ İbrahim Canan, *Medeniyet Kültür ve Teknik* (İstanbul, 1984), 25; Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'ân ve Medeniyet* (İstanbul, 1996), 26.

⁵ Bulaç, Ali, *Tarih, Toplum ve Gelenek* (İstanbul, 1996), 168.

⁶ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet* (İstanbul, 1998), 128.

⁷ Gökâlp burada harsın/kültürün millî, medeniyetin ise beyne'l-mil olduğunu ifade etmektedir. Gökâlp, *Türkçülüğün Esasları* (İstanbul, 1955), 19-20; Ayrıca Gökâlp medeniyetin usulle yapılan ve taklitle bir milletten diğer milletlere geçen mefhum ve tekniklerin tümü olduğunu da belirtmektedir. Bk. Ziya Gökâlp, *Türkçülüğün Esasları*, 35; İbrahim Kafesoğlu, "Millî Kültür-Siyaset İlişkisi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 4/1 (1984): 16.

⁸ Hilmi Ziya Ülken, "Medeniyetimizin Değerler Sistemi", *Türk Düşüncesi Mecmuası* 1/1 (1953), 13.

Medeniyetlerin doğuşunda ve çöküşünde rol oynayan faktörler veya medeniyet kuramları şeklinde de zikredilen unsurlar olarak *ekonomi, ideal, mücadele, aşk ve açıklık, toplumsal oluşum, kahramanlar ve karizmatik şahsiyetler, ırk, coğrafya, nüfus, teknoloji ve göç* faktörleri sıralanmaktadır.⁹ Ancak bunların her birinin tek başına belirleyici etken olduğunu iddia etmek yerine sıralananların her birinin belli oranda etkisinin olduğunu kabul etmek daha doğru olsa gerektir.¹⁰ Bununla birlikte, birinin diğerlerinden belirleyicilik açısından daha baskın olduğunu ifade etmenin, daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca medeniyet tarihi açısından tarih içerisinde *beşerden*¹¹ *insana*¹² *geçiş dönemi, tarım devrimi ve sanayi devrimi ile başlayan süreç olmak üzere* üç önemli kırılma noktalarından bahsedilmektedir.¹³ Tarih içerisinde sayılabilen medeniyet sayısının yirmi yedi olduğu zikredilmekte, Mezopotamya, Nil-Dicle-Fırat veya Akdeniz havzasının bu sayılanlardan büyük bir kısmına yataklık ettiği ifade edilmekte, Mısır, Sümer gibi önemli medeniyetlerin de burada doğup gelişen medeniyetlerden olduğu iddia edilmektedir.¹⁴

Batı Dünyasında *civilisation* kavramıyla ifadelendirilip, Türkçe kaynaklarda *uygarlık* olarak karşılanan bu sözcük, *medenî, şehirli* anlamına gelen *civil* kelimesinden türemiş, ilk kez 1756 yılında kullanılmıştır.¹⁵ Ancak *Civilisation* ve *uygarlık* kelimeleri medenilik/shehirlilik anlamını taşımakla birlikte, *medeniyet* kavramını karşılamamaktadırlar.¹⁶ Çünkü Batı Dünyası din dışı/seküler bir örgütlenme, düşünme ve davranma biçimi olarak kendilerini XVIII. yüzyıldan itibaren *civilisation*'la ifade etmişlerdir.¹⁷ Bu yüzden sözcük *sekülerizmi* çağrıştırmaktadır. Başlangıçta kilise ve devletin ayırımı olarak ifade edilen *kısmî sekülerizm*, süreç içerisinde siyasal, bilimsel, kamusal ve özel alanlar olduğu gibi tarih, ulus ve vatan gibi olgular da içkinleştirilerek dinî, ahlâkî, insanî gaye ve değerlerden tamamen arındırılıp, kısaca değerlerden arındırılmış bir dünyayı öngörme anlamına gelen *kapsamlı sekülerizm* yaygınlaşmıştır. Bu da temelde Batı'nın Tanrı, insan ve tabiatın aşkınlıktan/müteâl uzaklaştırılıp içkinleştirilmesiyle yani kendi içinde işleyip diğer alan ve âlemlerle ilişkisinin koparılmasıyla alakalı bir durumdur. Bu sayede Batı Tanrısını inkar etmekten çok zikredilen alanlardan ve dünyadan kovan yumuşak karınlı bir Tanrı algısı

⁹ Geniş bilgi için bk. Ali Şeraîti, *Medeniyet Tarihi*, trc. İbrahim Keskin (Ankara, 1998), 1: 61-82; Ali Şeraîti, *Medeniyet ve Modernizm*, trc. Ahmet Yükseköğlü (İstanbul, 1985), 46-69; Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş* (İstanbul, 1995), 36-66; Pazarbaşı, 169-187; Ömer Akkoyun, *Kur'an Kıssaları ve Tarih Felsefesi* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997), 81-91.

¹⁰ Pazarbaşı, 173.

¹¹ Kur'an'da, "beşer" sözcüğünün zikredildiği ayetlerde genelde insanın bedenî varlığına ve maddî görüntü ve özelliklerine işaret edilmektedir. (Bk. Hûd 11/27; Yûsuf 12/31; Hicr 15/28 vb.)

¹² "İnsan" sözcüğüyle de çoğunlukla insanlığın karakterine ve manevî özelliklerine dikkat çekilmektedir. (A'râf 7/179; Hûd 11/9-10; İbrahim 14/34, v.dğr.)

¹³ Ahmet Özcan, *Teolojinin Jeopolitiği* (İstanbul, 2005), 55-83.

¹⁴ Arnold Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, çev: Ufuk Uyan (İstanbul, 1980), 14-15.

¹⁵ Servet Tanilli, *Uygarlık Tarihi* (İstanbul, 1991), 2.

¹⁶ Muzaffer Ersöz, "Hars ve Medeniyetin Dinamik Tanımları", *Eğitim Dergisi* 5/1 (1963), 4.

¹⁷ Kemal Karpat, http://www.dunyadanbihaber.netfirms.com/kemal_karpat.html, *Soyut Medeniyetler Çatışmaz*, Levent Elpen, 2006.

oluşturmuştur.¹⁸ Bu algıyla oluşan kapsamlı sekülerizmin ulaştığı nokta bir anlamda Tanrının ve aşkınlığın öldüğü bir dünya algısıdır.¹⁹

Oysa yukarıda vermeye çalıştığımız gibi medeniyetin kültür/gelenek, din, ahlâk, zihniyet, anlam ve değerle olan olmazsa olmaz ilişkisi dikkate alındığında mekanik ve içgüdüsel bir şehirliliği esas alan, aşkınlıktan, anlam ve değerden uzak sadece vatandaşlık temeline dayalı gerek *civilisation* kavramının, gerekse onun *uygarlık* kelimesiyle Türkçe'ye çevrilen sözcüğün muhtevasını ve bu süreç içerisinde üretilenleri gerçek medeniyetle anlamlandırmak ve onun karşılığı olduğunu iddia etmek mümkün görünmemektedir.²⁰ Bunlar medeniyetin unsurlarından biri olarak zikredilebilir, ancak medeniyetin bizzat kendisi olarak ifade edilemezler.

Sonuç olarak *medeniyetin* hangi anlamda ele alınırsa alınsın bir yönüyle *hilafet*²¹ ve *imaret*²² kavramlarıyla ilişkili ve iç-içeliği söz konusudur. Medeniyet kavramıyla kastedilen toplumsal yaşamın gereği olarak düzenli, yerleşik, disiplinli, belli bir zihniyet, ahlâk ve hukuka dayalı bir şehir hayatıysa, bu insanın yeryüzündeki misyonunun gereği olarak diğer insanlar, toplum ve eşyayla olan ilişkisini adalet temelinde sürdürme *zorunluluğunun* bir sonucudur. Bu zorunluluk hilafet misyonunun en belirgin temsilcileri olan peygamberlerin bir çoğunun *medine* sözcüğü ile birlikte zikredilip, medeniyet inşâcıları olarak takdim edilmelerinden de anlaşılmalıdır. Öte yandan medeniyetle kastedilen toplumsal hayatın düzeni için gerekli olan kurumların, fizikî ortamın, teknik, alet ve edevâtın temini ise, bu da emredilen imaretin maddî boyutunu gerçekleştirmekle alakalı bir *sorumluluktur*.

Medeniyetin, İbn Haldun'un *hadârî umran* diye nitelediği olgunun dış dünyaya bakan/maddî cepheyi karşıladığı açıktır. Buna dayalı olarak medeniyet sadece *dışa yönelik düzenlemeler* şeklinde kullanılıyor olsa bile bu da halifelik misyonunun gereği insanoğlunun *toplumsal sorumluluk* alanı olan yeryüzünü imar ve ıslah mesuliyeti bağlamındaki ana sorumluluklarından biridir.²³

1.3. Kur'ân'da Medeniyet İle İrtibatlandırılabilir Sözcükler

Medeniyet kavramı Arapça sözlüklerde *medine*/şehir ve din sözcükleri ile ilişkilendirilmektedir. *Yerleşim birimi* anlamına gelen *medine* kelimesi *bir yere yerleşmek*, *ikamet etmek*, *şehirlileşmek* anlamlarında *me de ne*'den türeyip

¹⁸ Abdolvahab M. Elmessirî, "Modernite İçkinlik ve Çözülme İlişkisi Üzerine Bir Çalışma", trc. Metin Eker, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi* 3 (1997): 55-91.

¹⁹ Tanrı algısının Batı'da geçirdiği evreleri ve özellikle bu süreçte nihaî olarak geldiği noktayı anlatımı bağlamında geniş bilgi için bk. Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, trc. Oktay Özel-Hamide Koyukan-Kudret Emiroğlu (Ankara, 1998), 432-467.

²⁰ Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, 81-87; Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, 74-76. İzzetbegoviç burada "elde etmek için üretmek, israf etmek için elde etmek" ifadeleriyle Batı uygarlığının karakterini ifade etmekte, uygarlığın maddî ve teknik gelişme şeklinde ortaya çıktığını zikrederek bu tür medeniyet algısını eleştirmektedir.

²¹ Bakara 2/30.

²² Hud 11/61.

²³ Ramazan el-Bütî, *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, trc. Resul Tosun (İstanbul, 1987), 23-33.

çoğulunun *medâin ve müdün* olduğu zikredilmektedir.²⁴ Bir diğer görüş de; *zelil olmak, borçlu olmak, din edinmek, sahip olmak, itaat etmek* anlamlarına gelen *de ye ne* fiil kökündentürediği şeklinde ifade edilerek²⁵ kelimenin hangi kökten geldiği hususunda iki görüş ileri sürülmektedir.

Şehirleşmek, şehir kurmak, medenîleşmek, medenî hayat sürmek, yerleşik hayatın gereklerine tutunmak gibi anlamlara gelen “*temdîn*”, “*temeddün*” ve “*temedyün*” gibi kelimeler de *me-de-ne* kökünden türeyen sözcüklerdir.²⁶

Ceza, mükafat, karşılık, bedel anlamlarına gelen *medînûn*²⁷ ve *medînîn*²⁸ kelimelerinin *de ye ne* kökünden türemesi, din kelimesinin *hukuk, düzen, disiplin, itaat* anlamlarını da içermesi, emir/iş sahiplerine itaatten dolayı kadın kölenin/cariyenin *medîne*, erkek kölenin ise *medîn* diye isimlendirilmesi gibi hususlar,²⁹ ayrıca tarihi süreç içerisindeki medine, medeniyet kelimeleriyle din arasındaki sıkı ilişki dikkate alındığında kelimenin *me de ne* ve *de ye ne* köklerinin her ikisiyle de alakalı olduğu görülmektedir. Bu yüzden kelimenin hangi kökten geldiği noktasında bir tercihe de gerek olmadığı kanaatindeyiz.

Medine/şehir sadece yerleşmekle ilgili bir kavram olmayıp, herhangi bir yeri şehirleştiren toplumların yerleşme ihtiyaç ve sebeplerini karşılayabilecekleri mekanlardır. Bu sebep, şart ve ihtiyaçlar fizikî, iktisadî, dinî, siyasal ve toplumsal olma özelliğini taşımakla birlikte³⁰ bunların giderilebilmesi, karşılanabilmesi tabii olarak hiyerarşik bir düzeni, disiplini, karşılıklı hak ve sorumlulukları, hukukî/cezaî düzenlemeleri de beraberinde getirmektedir. Birey ve toplumların sağlıklı bir toplumsal yaşam sürdürebilmelerinin yolu bu düzenlemelere iradî olarak boyun eğmek ve onları koruyup kollamaktan geçmektedir. Dolayısıyla medine/şehir/*yerleşim birimi*, *toplum* ve iradî/zarurî bir *itaat/boyun eğme* gibi faktörlerle birlikte bir bütün olarak düşünülmelidir. İtaat edilen güç, iktidar ve nesnelere farklılığı bu unsurların sonuçta birbirini tamamlayan bütünü parçaları olduğu gerçeğini değiştirmez. Sadece medine'nin/şehir'in rengini, kimliğini ve onu inşa eden zihniyeti yansıtır. Buna göre üç unsurdan müteşekkil medine kelimesinden türeyen *Medeniyetin*, medinelî/şehirlî olarak yaşanan hayatın süreç içerisinde birey ve toplumlara kazandırdığı kültür, düşünce, anlayış, ve zihniyeti sembolize eden bir kavram olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.³¹

Yerleşim birimi anlamında *medine* sözcüğü Kur'ân'da on dört,³² çoğulu *medâinise* üç yerde³³ geçmektedir. Yine yerleşim birimi anlamında aynı kökten

²⁴ İbn Fâris, Liebi Hüseyin, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa* (Beyrut, ty), 2: 503; Hüseyin b. Muhammed Rağıp İsfahanî, *El-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an* (Beyrut, ty.), 468; Cemâlüddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap* (Beyrut, 1990), 13: 402-403; Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdulkadir Er-Razî, *Muhtârü's-Sihah* (Kahire, 2000), 333; Komisyon, *el-Mu'cemü'l-vasit* (İstanbul, 1984), 2: 859.

²⁵ İbn Fâris, 1: 428-429; İsfahanî, 181; er-Razî, *Muhtârü's-Sihah*, 127.

²⁶ İsfahanî, 468; Er-Razî, *Muhtârü's-Sihah*, 333.

²⁷ Saffât 37/53.

²⁸ Vâkıa 56/86.

²⁹ İbn Fâris, 1: 428-429.

³⁰ Pazarbaşı, 17.

³¹ Pazarbaşı, 18.

³² A'râf 7/123; Tevbe 9/101, 120; Yûsuf 12/30; vb.

gelen *beled*,³⁴ *belde*,³⁵ ve *bilâd*³⁶ kelimeleri, ev yerleşim birimi, yurt ve şehir anlamında *mesken*³⁷ ve çoğulu *mesâkîn*³⁸ sözcükleri, aynı anlamda *dâr*³⁹ ve çoğulu *diyâr*⁴⁰ lafızları, farklı anlamlara gelmesine rağmen bazen insanların toplu olarak yaşadıkları muhtelif yerleşim birimleri karşılığında *arz*⁴¹ sözcüğü de kullanılmaktadır.⁴²

Bununla birlikte bazen yerleşim birimi bazen de onu inşâ eden toplum anlamında otuz sekiz yerde⁴³ *karye*,⁴⁴ on sekiz yerde⁴⁵ de çoğulu *kurâ*⁴⁶ formuyla, bazen de *ümmü'l-kurâ/şehirlerin anası*, *merkezi* tamlamasında olduğu gibi ülke, yurt, bölge, vatan veya medeniyet gibi köy ve şehir sözcüklerinden daha kapsamlı bir anlam taşımaktadır.⁴⁷ Kısaca *karye* ve *kurâ* sözcükleri medîne kelimesinde olduğu gibi hem yerleşim birimi, hem de onu inşâ eden toplum⁴⁸ anlamını kapsamakta, ayrıca bu lafızlarla zaman zaman kâmil bir medineyi/yerleşim birimini oluşturan bütün unsurlara dikkat çekilmektedir.

Benzer şekilde Kur'ân'da *karn*⁴⁹ ve onun çoğulu olan *kurân*⁵⁰ sözcüğü de aynı zaman diliminde, aynı dönemde yaşayan *insan topluluğu/ümme*⁵¹ faktörünü ifade için kullanılmaktadır. Ancak bu sözcüklere daha özel bir anlam yüklenerek *güç ve iktidar* sahibi edilmiş, bütünüyle veya kısmen yeryüzünde liderliğe getirilmiş/halife kılınmış bir topluluktan/ümmetten bahsedilmektedir.⁵² Ayrıca peygamberlere izafe edilen topluluk isimleri *ümme* ve *kavim* kavramları farklı anlamlar taşımakla birlikte medine veya medeniyetin toplum faktörünü ifade bağlamında da kullanılmaktadır. Özellikle geçmiş medeniyetleri inşa eden toplumlar bu sözcüklerle tanımlanmaktadır.

→

³³ A'râf 7/111; Şuarâ 26/36, 53.

³⁴ Bakara 2/126; A'râf 7/57, 58; İbrahim 14/35 vb.

³⁵ Âl-i İmrân 3/196; Mü'min 40/4; Kâf 50/36; Fecr 89/8,11.

³⁶ Furkân 25/49; Neml 27/91; Sebe' 34/15; Zuhuruf 43/11; Kâf 50/11.

³⁷ Sebe' 34/15.

³⁸ Tâhâ 20/128; Kasas 28/58; Ankebût 29/38 vb.

³⁹ A'râf 7/78, 91, 145; Hûd 11/65; Ra'd 13/31 vb.

⁴⁰ Bakara 2/84, 243, 246; Âl-i İmrân 3/195; Nisâ 4/66 vb.

⁴¹ Mâide 5/21; A'râf 7/110; İbrahim 14/13,14 vb.

⁴² Ağırıklık olarak yerleşim birimi anlamında kullanılan bu sözcüklerle ilgili olarak geniş bilgi için bk. Pazarbaşı, 32-41.

⁴³ Bk. Fuâd Abdalbaki, 543-544.

⁴⁴ *Karye* sözcüğü ile "*ehlü karye*" Kehf 18/77; "*ehle hâzihi'l-karye*" 29/Ankebût 29/31,34; "*ashâbu'l-karye*" Yâsîn 36/13. Şeklindeki tamlamalarla yerleşim birimlerini inşâ eden toplum ve medeniyetler kastedilmektedir.

⁴⁵ Muhammed Fuâd Abdalbaki, *El-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İstanbul, 1990), 544.

⁴⁶ *Karye*'nin çoğulu *kurâ* ifadesi En'am 6/131; Hûd 11/100,102,117; Kehf 18/59; Kasas 28/59; Sebe' 34/18; Ahkâf 46/27; Haşr 59/14. de *yerleşim birimi* anlamı, "*ehlü'l-kurâ*" şekliyle A'râf 7/96, 97, 98; Yûsuf 12/109; Haşr 59/7. de *ümme/toplum* anlamı, "*ümmü'l-kurâ*" En'am 6/92; Şûrâ 42/7 lafızıyla da şehirlerin anası, merkezi anlamı kastedilmektedir.

⁴⁷ Asım Efendi, *El-Okyanusu'l-Basit Fi Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhît* (İstanbul, 1305), 4: 1129.

⁴⁸ İsfahanî, 403.

⁴⁹ En'am 6/6; Meryem 19/98, Mü'minûn 23/31.

⁵⁰ Yûnus, 10/13; İsrâ 17/17; Tâhâ 20/128; Mü'minûn 23/42; Furkân 25/38; Kasas 28/23; Secde 32/26; Yâsîn 36/31.

⁵¹ İbn Fâris, II, 394-395; İsfahanî, 402-403.

⁵² Mevdudî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, trc. M. Han Kayani, Y. Karaca, N. Şişman, İ. Bosnalı, A. Ünal, H. Aktaş (İstanbul, 1996), 2: 294.

1.4. Medeniyet Unsurları ve Kur'ân'da Buna İlişkin Anlatımlar

Kur'ân'da bizzat *medeniyet* kelimesi kullanılmamış olsa da onun medeniyetlerin en temel unsurları olan, onların fizik mahalli veya doğduğu mekanlar olarak ifadelendirilebilecek *yerleşim birimlerinden*, medeniyetleri inşâ eden *toplumlardan* ve bir diğer unsur olan *güç, iktidar ve otoriteden* bahsettiği anlaşılmaktadır. Bunlar da bir toplumun medeniyet kurma potansiyeline sahip olabilmesinin en asgari şart ve unsurlarıdır. Kur'ân bu unsurların bazen bir veya ikisine bazen de tümüne birden vurgu yapmaktadır. Zaman zaman medeniyetlerin takip ettikleri yol, gidişât ve sahip oldukları zihniyet *ümme* ve *millet* kavramlarıyla da ifadelendirilmektedir.

Medeniyet inşasına imkan veren potansiyel bakımından Kur'ân'ın yeryüzünü *karar kılama yeri*⁵³ olarak vasıflandırması, orada rızık ve bereket arayanların ihtiyaçlarına uygun hale getirilişinden bahsetmesi,⁵⁴ insan ve toplumları da orayı mekan⁵⁵ ve vatan⁵⁶ edinebilecek maddî (kulak, göz gibi) ve manevî (gönül) imkan⁵⁷ gibi donanımlarla teçhîz ettiğini ifade etmesi,⁵⁸ orayı yurt ve vatan edinebilecek maddî ve manevî imkanları edindikten sonra yapılması gerekenleri⁵⁹ sıralamaktadır. Bu bağlamda Kur'ân, mekan tutacak, vatan edinecek güç ve iktidarın Zülkarneyn'e bahşedildiğini, muhtaç olduğu her şeye ulaşabileceği imkanın kendisine lutfedildiğini zikretmektedir.⁶⁰ Bu durum bir taraftan medeniyetin unsurlarına vurgu yaparken diğer taraftan da *bir medeniyetin* kurulum aşamasından zevaline kadar geçen sürecin değişik kesitlerini ve olması gereken/ideal bir medeniyetin nasıl inşâ edilebileceğini ortaya koymaktadır. Bütün bunlar ifade edilirken genelde *mekkene* sözcüğü yoğun bir şekilde kullanılmakta,⁶¹ ve bu sözcüğe sadece *imkan vermek* değil yukarıda zikredilen medeniyetlerin en temel unsurları olan *vatan, yurt, yerleşim birimi, toplum, güç, otorite ve iktidar vermek* gibi anlamlar da yüklenmektedir.⁶²

1.4.1. Yerleşim Birimi-Medine

İnsanın hayatında bir mekan kabı olan medine/şehir medeniyetin bir unsuru ve parçası olabilmesi için şehrin belli bir düşünce ve tefekkür sonucu

⁵³ Mü'min 40/64.

⁵⁴ Fussilet 41/10.

⁵⁵ Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf, an Hakaiki't-Tenzil* (Beyrut, 1986), 2: 6; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul, 1982), 3: 1879.

⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3: 1879.

⁵⁷ *Fuâd* ve çoğulu *efide* kelimesi; "onunla kendilerine fayda ve zarar verecek şeyleri düşünüp akıl ettikleri şey" şeklinde tanımlanmıştır. Bk. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Câmi'u'l-Beyân Fî Te'vili'l-Kur'ân* (Beyrut, 2001), 26: 35.

⁵⁸ Ahkâf 46/26.

⁵⁹ İbrahim 14/14; Hacc 22/41, 46.

⁶⁰ Kehf 18/84.

⁶¹ Sekiz yerde *mekkennâ* ifadesi, altı yerde de değişik formlarla toplam on dört yerde geçmektedir. Bk. Fuâd Abdalbaki, 672.

⁶² Taberî, VII, 175-176; İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim* (İstanbul, 1985), 2: 128; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 6; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3: 1879. Ayrıca bk. İsfahanî, 474; Er-Razî, *Muhtaru's-Sihah*, 339.

oluşan *zihniyete dayalı olarak* irade ve şuur sahibi insan ve toplumlar tarafından inşâ edilmesi gerekir. Statik ve içgüdüsel olarak kurulan şehirleri medeniyetin parçası olarak kabul etmek arılar ve karıncaların oluşturduğu şehirlere haksızlık etmek anlamına gelecektir. İrade, şuur, ideal ve yaratıcılık gibi özellikleri üzerinde taşıyan insanoğlunu merkeze alan, onun ihtiyaç, emniyet ve refahını sağlama düşünce ve zihniyetiyle kurulan bir şehir medeniyetin parçası sayılabilmektedir. Dolayısıyla medeniyeti şehirleşmeyle başlatanların aksine yalnız başına şehir veya şehirleşmenin medeniyetle ilgili olmadığı anlaşılmakta, *şehir ve şehirde yerleşim zihniyeti* birlikte düşünülerek inşâ edilen şehirlerin ancak medeniyetin bir parçası veya unsuru olabileceği ortaya çıkmaktadır.⁶³

Yerleşim zihniyeti ile şehir/medine arasındaki bu ilişkiden dolayı peygamberler ya yeni bir zihniyet inşâ etmek, ya da var olan insanın yapısına/fitratına aykırı zihniyetleri değiştirmek üzere medeniyet kurma rolleriyle şehirlerin merkezine gönderilmişlerdir.⁶⁴ Peygamberler vahye dayalı bu zihniyet değişimini şehirlerin anasından/merkezinden başlatıp etraftaki şehir ve yerleşim birimlerini de etkilemek üzere⁶⁵ itikadî, ahlakî ve toplumsal irşatlarının yanı sıra maddî eşyanın kullanım zihniyetiyle ilgili de örneklik ve önderlik yaparak gerçekleştirmeye çalışmışlardır.⁶⁶ Önceki adı *Yesrib* olan yerleşim birimine Hz. Muhammed'in hicreti, orada yeni bir toplum, yeni bir zihniyet ve otorite inşâ edişi, bu minval üzere şehrin çehresinin farklılaşması ve bunun sonucu olarak isminin de değiştirilerek *el-Medine* denildiğinde *Medinetü'r-Rasûl/Resûl'un şehri* şeklinde anlaşılmış olması⁶⁷ bu yüzdendir. Yani Yesrib'in isim ve içerik olarak Medine'leşmesi, Peygamber (s) in Medine'sine dönüşmesi, oranın yeni ve vahye dayalı bir medeniyetin merkezi ve beşiği olması, kendisinden önce kurulan medeniyetlere bir ölçü, sonra kurulanlara ise hem ölçü, model; hem de ilham kaynağı olma sonucunu doğurmuştur. Çünkü Peygamber'in Medine'si evrene, eşyaya, insana ve en önemlisi insanlığa dair *en sahih öğreti ve eğitimle* inşâ edilmiştir.

Ayrıca bir kısım âlimlerin *medenî/şehirli olmayı* da peygamber olabilmenin şartları arasında zikretmesi⁶⁸ bir taraftan *peygamber - medine/şehir ve medeniyet* ilişkisine dikkat çekerken, diğer taraftan da bugün medeniyet vasfını taşıyan ve dünya medeniyetleri arasında sayılan bütün medeniyetlerin temelinde peygamberlerin rol ve katkılarının olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁹ Bu bağlamda İmam Malik'in *amel-i ehl-i Medineyi/Medine'lilerin amelini*⁷⁰ veya *icmâ-ı ehl-i*

⁶³ Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, trc. İbrahim Keskin (Ankara, 1998), 1: 28-31.

⁶⁴ Kasas 28/59.

⁶⁵ Şûrâ 42/7.

⁶⁶ Akkoyun, 78.

⁶⁷ İbn Manzûr, 13: 402. Ayrıca Kur'an'da Hz. Peygamberin hicret ettiği yerleşim birimi olan *Yesrib'in* kastedildiği *Medine* lafzı dört yerde kullanılmaktadır. Bk, Tevbe 9/101, 120; Ahzâb 33/60; Münâfikûn, 63/8.

⁶⁸ Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr Kurtûbî, *El-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut, 2001), 9: 234.

⁶⁹ Coşkun, Ahmet, *Ana Meselelerimiz ve Bazı Hal Çareleri Üzerine Sohbetler Hatıralar* (İstanbul, 1982), 109.

⁷⁰ İbrahim Kafi Dönmez, "Amel-i Ehl-i Medine", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 21-25.

*Medineyi/Medinelilerin görüş birliğini*⁷¹ fıkhnın kaynakları arasında zikretmiş olması peygamber-medine ilişkisinin önemine dikkat çekerken aynı zamanda peygamberin inşâ ettiği bir zihniyet eğitiminden geçen toplumun görüş birliğinin kıymetini yansıtmaktadır. Dolayısıyla medenî olmayı belirleyici faktör salt medineli/şehirli olmak değil oraya hakim olan *inanç, ahlâk ve zihniyet* eğitiminden geçmektir. Zikredilen unsurlardan oluşan bu eğitim sürecinin belirleyicisi peygamberlerin getirdiği ilahî mesajlar ve peygamberlerdir. İnsan ve toplumlar bu eğitim sürecini içselleştirdikleri oranda medenî olmakta ve görüşleri anlam kazanmaktadır. Kısaca peygamber-medine ilişkisi, bir taraftan peygamberlerin vahye dayalı toplum, medine/şehir ve medeniyet inşâ etme rol ve sorumluluklarının olduğunu yansıtırken, diğer taraftan da insan ve toplumların peygamberlerin bu taleplerine cevap verdikleri oranda medenî olacaklarına da işaret etmektedir.

1.4.2. Toplum

Kur'ân'ın öngördüğü medeniyetlerin asıl unsuru, yeryüzünde hilafet, emanet ve imaret rol ve misyonu ile hareket eden, bunların gereğini yerine getiren *kavim, sosyolojik anlamda millet ve ümmet tipi bir toplum tipidir*. Kavmin, sosyolojik anlamda milletin ve Ümmetin kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma esaslarını temel alan, değer ve anlam eksenli bir toplum tipi olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân kavmin bir vakıta olduğunu tespit edip, akrabalık ilişkilerinin gözetilmesine vurgu yapmakla birlikte bu ilişkilerin *iman, adalet ve takva* gibi üç değerle çerçevesini çizmekte ve kavmin öne çıkarılmasını yasaklamaktadır. İnsana evrensel bir bakış açısı sunan Kur'ân'ın, onun ilişkilerini yerel veya etnik, düzeyde tutmasını önermesi mümkün de değildir. Bu yüzden kavim insan ve toplumların yerel veya etnik düzeydeki ilişki ve sorumluluk ayağıdır.

Bu bakış açısı kavimlerin sosyolojik anlamda millet olma süreçlerini de kolaylaştırmaktadır. Millet'in Kur'ân'daki kullanımı, din, yol ve gidişat anlamındadır. Bu anlam XIX. yüzyıl'a kadar da devam etmiştir. Sözcüğe daha sonradan giydirilen anlamlar ise, kavramın kullanımındaki anlam sapmasıdır. Dolayısıyla millet insan ve toplumların bölge, ülke/yurt düzeyindeki ilişki ve sorumluluk ayağıdır. Evrensel bir bakış açısı doğal olarak insanoğluna küresel ve evrensel bir ilişki ayağı ve sorumluluk da yüklemektedir. Ümmet ise, bu ilişki ve sorumluluğun küresel boyutudur. Kur'ân insanoğluna son tahlilde ümmet tipi bir toplumu hedef göstermektedir. Diğer iki boyutta olduğu gibi ilişkilere ümmet ayağında da *iman, adalet ve takva* gibi üç temel değer ve çerçeve hakim olmak durumundadır. Kısaca Kur'ân medeniyet unsuru olarak, böyle bir bakış açısı/zihniyete sahip ve zikredilen çerçevede bir toplum öngörmektedir.

⁷¹ Geniş bilgi için bk. Ebi'l-Velid Süleyman İbn Halef el-Bâcî, *Ahkâmü'l-Fusûl Fî Ahkâmi'l-Usûl* (Beyrut, 1989), 413-419;

1.4.3. Siyasî Otorite

Medeniyetin bir diğer unsuru olan siyasî otorite, güç, kuvvet, iktidar gibi isimlerle de anılmaktadır. Bunlar adalet vasfı gibi evrensel birdeğerle birlikte oldukları ve onun ikâmesi için uğraştıkları sürece medeniyetin bir unsuru veya parçası sayılmaktadırlar. Adalet vasfından, değer ve onu üreten zihniyetten uzaklaşan siyasî, iktisadî veya askerî bir güç ve otoriteyi medeniyetle ilişkilendirmek mümkün görünmemektedir. Çünkü medeniyet bu unsurların salt ontolojik mevcudiyetinden öte vasıfsal bir özelliğidir. Medine/şehir, toplum ve onların arka planındaki zihniyet medeniyetlerin geleneğini, özünü, siyasî otorite ise onun formunu, kabuğunu oluşturmaktadır. Gerçek öz veya gelenek uzun soluklu ve vasıfsal olduğu için güç-eksenli, sadece siyasî güce yaslanarak oluşmuş değil zaman eksenslidir. Yani zamanı aşabilme ve tarihin seyrini belirleme gücüne dayalıdır. Bu güce sahip olan toplumlar siyasî otoriteyi belirleyebildiği gibi onlar olmaksızın da uzun vadede bir gelenek oluşturup, medeniyet inşâ etme potansiyeline sahiptirler.⁷²

Ancak Moğollar gibi salt güce dayalı ve medeniyet vasfından kopan toplum ve güçler hızla yayılabilir ve sömürebilirler, fakat uzun vadede böyle bir gelenek ve medeniyet oluşturma ihtimal ve potansiyelinden uzaktırlar.⁷³Hızlı yayılım ve sömürebilme güç ve iktidarı yani kabuk, form geçicidir ve bir mühlet verıştır. Kalıcı olan ise *öz, gelenek ve zihniyettir*. Bunların da en belirgin vasıfları kendi içinde bir iç ahenk anlamına gelen *tutarlılık* ve yeni formlar içerisinde muhtevasını devam ettirebilme anlamında *süreklilik* gibi iki temel vasıftır.⁷⁴

Bu bağlamda Kur'ân öz-kabuk veya köpük-asıl benzetmesi yaparak hak ve batıl arasında kalıcılık ve geçicilik açısından kurmuş olduğu ilişkiye dikkat çekmektedir. Kalıcı olanın öz, asıl, hak, olduğu ifade edilmekte, diğerlerinin ise geçici olduğu belirtilmektedir.⁷⁵ Buradan siyasî olanın geçiciliğine, tirihi olanın veya geleneğin ise kalıcılığına işaret edilmektedir. Bu yüzden siyasî olanla tarihî ve kültürel olanın birbirinden ayırt edilmesi gerekmektedir.⁷⁶ Bir başka ifadeyle *siyasî* olanın kabuk, köpük, *tarihî ve kültürel* olanın ise öz, asıl, gelenek ve zihniyet olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tarih içerisinde bunlar arasında uyum söz konusu olduğu gibi çelişki ve çatışmalar da yaşanmıştır. Bu, tarihî ve kültürel olan özün, geleneğin bir anlamda dinin dünyevî, siyasî ve kamusal taleplerinin olmadığı anlamını taşımadığı gibi siyasî olan olmaksızın bunların varlığını sürdüremeyeceği anlamına da gelmez.⁷⁷

⁷² Davutoğlu, Ahmet, "Tarih Metodolojisi Ve Geleneğin Yeniden Yorumlama Sürecindeki Yeri", *Bilge Adam Dergisi* 1/4 (2003): 5-10.

⁷³ Davutoğlu, "Tarih Metodolojisi", 5-10.

⁷⁴ Davutoğlu, "Tarih Metodolojisi", 6.

⁷⁵ Ra'd 13/17; İsrâ 17/81.

⁷⁶ Bk. Karpat, http://www.dunyadanbihaber.netfirms.com/kemal_karpat.html adlı sitede *Soyut Medeniyetler Çatışmaz* Başlığıyla verilen Levent Elpen'e ait röportaj; Davutoğlu, "Tarih Metodolojisi", 6.

⁷⁷ Siyasî otorite ve istikallerini VII. Asırda kaybeden Ermeni ve Gürcülerin İslâm Medeniyetinin kısmen etkisinde kalmakla birlikte kendi dinî ve medenî geleneklerini sıkı sıkıya muhafaza ettikleri ifade

Bu dengeli yaklaşım din ve medeniyetlerin tamamen siyasallaşma, güç ve iktidarı esas alma riskini de yumuşatmaktadır. Zaten demirin indirilişini konu alan sureye bütünlük içerisinde bakıldığında; sonuçta sararıp çer-çöp olan dünyanın geçiciliği, oyun ve eğlence olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁸ Dünyayı, güç ve iktidarı esas alıp Allah'tan ve O'nun vahyinden uzaklaşan Ehl-i Kitab'ın kalplerinin katılaştığı ifade edilmekte, inananların ise Allah'ı ve O'nun zikrini hatırd tutarak yüreklerini yumuşatmaları istenmektedir.⁷⁹ Esas alınması gereken ahiret hayatı olduğu belirtilmektedir.⁸⁰ Böylece içerisinde şiddetli bir güç ve birçok faydalar bulunan demir ve ona dayalı güç ve iktidarlara yüreklerdeki yumuşaklık arasında nasıl bir ilişki ve dengenin kurulduğu ortaya konulmaktadır. Aynı şekilde onlara dalıp, takılıp kalma, yani *tûl-i emele* düşme ile yüreklerin taşlar gibi kaskatı⁸¹ kesilmesi arasındaki ilişki de görülmektedir.⁸² Dolayısıyla medeniyetleri bu dengeden uzak ve salt güç ve iktidarla, siyasî olanla özdeşleştirmek Kur'an'ın asla tasvip etmediği bir medeniyet tasavvuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Medeniyetlerin arka planındaki öz, gelenek, kültür ve zihniyet aynı zamanda onların renk ve kimliğini belirleyen unsurdur. Renk ve kimlik onların *insana, hayata ve kâinata* bakış açısı ile ilgilidir. Kâinatın mihrini teşkil eden halife insan,⁸³ kendisine bir sınanma aracı olarak verilen hayatı⁸⁴ içerisinde yaşadığı evrene/eşyaya bir meydan okuma ve mücadele etme şekliyle değil, heva ve arzularından uzak, adalet temelinde, var olanları emanet-emanetçi ilişkisi içerisinde, kâmil bir medeniyet kurma sorumluluk ve bilinci için kullanmak ve harcamak durumundadır.⁸⁵ Medeniyetleri birbirinden ayıran, farklı kılan da hem bu bakış açısı, dünya görüşü, hem de onların temelinde yatan, muharrik güç ve enerji kaynağı olan *inanç* ve *ahlâk nizâmının* nihtivâ ettiği değerlerin farklılığıdır.⁸⁶ Medeniyetlerin direnç gücü de bütün bu değerleri içerisinde barındıran, toplumsal, siyasal ve ekonomik otorite tarafından tanımlanması, verilmesi veya tasfiye edilmesi mümkün olmayan birey ve toplumların kazandıkları *ben-idrakidir*.⁸⁷ Talî meselelerde sapmalar olsa da bu ana çerçeveyi zorlamayan bir bakış açısı, inanç ve ahlâk kaynaklı değerler ve zihniyetin inşâ ettiği şehir, toplum ve siyasî otorite medeniyet olma vasfını taşıyabilir. Bunun aksine zikredilen çerçevenin dışında tarihin belli dönemlerinde hakim olan, bilim ve teknolojiyi elinde bulunduran ve

→

edilmektedir. Geniş bilgi için bk. W. Barthold - Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (Ankara, 1977), 17-18.

⁷⁸ Hadîd 57/20.

⁷⁹ Hadîd 57/16.

⁸⁰ Hadîd 57/17-20.

⁸¹ Bakara 2/74.

⁸² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7: 4745-4746.

⁸³ İsrâ 17/70.

⁸⁴ Mülk 67/2.

⁸⁵ Bu hususta geniş bilgi için bk. Butî, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, 41-112.

⁸⁶ Fahri Unan, "Yeni Medeniyetimizin Muharrrik Unsuru Ne Olacak?", *Üçüncü Bin yılın Eşiğinde Türk Uygurluğu* (Bişkek, 2003), 59-64.

⁸⁷ Zikredilen *ben-idrakikimlik*ten farklı bir olgudur. Bk. Davutoğlu, "Medeniyetlerin Ben İdraki", *Divan* 10-15. Makalenin tümü ve mukayeseli bir *ben-idraki* için bk. 1-53.

her dönemde paganizm, modernizm, globalizm gibi farklı isimlerle ortaya çıkan güç ve iktidarlar medeniyet olma vasfından uzaktırlar.

Sonuç olarak Medine, toplum, siyasi otorite gibi unsurları ve kitap, mizan, demir gibi de dinamikleriyle birlikte düşünüldüğünde bir bakıma medeniyet: “*insanoğlunun toplum içerisinde nasıl yaşayacağını öğrenmesi ve toplumun tarihsel sorumluluğunu yerine getirebilmesi için insanın eşya, evren ve toplumla olan adalet temelli ilişkiler ağının insan hayatını düzenlemedeki önemini kavramasıdır.*” şeklinde tanımlanabilir.⁸⁸ Bu yüzden medeniyetin kültürün şekillendirdiği, kurumsallaştırdığı, yerleşik şehir veya toplumsal hayata yansıyan zihinsel ve ruhsal bir durum, manevî ve zihnî bir derece olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹ Toplumların da olumlu veya olumsuz toplumsal hayata kattıklarıyla bir taraftan hayata yansıyan kendi ruh ve zihin dünyalarını, diğer taraftan da zihin derecelerini yansıttıkları anlaşılmaktadır.

2. Medeniyet Unsurlarının Dinamikleri ve Kur'ân'da Bu Dinamiklere Dair Anlatımlar (Kitâb, Mîzan ve Hadid)

Kur'ân; Medeniyet Unsurları diye nitelediğimiz şehir, toplum ve siyasî otoritenin üç temel dinamiğinden bahsettiği ilgili ayetin meali şu şekildedir: “Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın, dinine ve peygamberlerine gayba inanarak yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.” (Hadîd 57/25.).

Kur'ân medeniyet unsurlarının dayanması gereken *kitap, mîzan ve demir* gibi üç esas ve dinamikten bahsederken *kitapla* her ne kadar sadece peygamberlere indirilen vahiy ve semavî kitaplar olduğunun kastedildiği zikredilmiş olsa da⁹⁰ bunlarla birlikte sözcüğün cins olduğu dikkate alınarak zımında yazıyı,⁹¹ bilgi kaynağı olan genel anlamdaki kitabı, kültürü, entelektüel birikim ve eğitimi sembolize ettiği ifade edilmektedir.⁹² *Mizân* kavramı ile adalet,⁹³ kendisiyle ölçülen şey,⁹⁴ başta siyasî, içtimâî ve hukûkî alanda olmak üzere her alandaki itidal⁹⁵ olduğu anlatılmaktadır. *Hadîd* kelimesi ise siyasî ve askerî güce,⁹⁶ hayatta gerekli olan ve demirden üretilen silah, teknoloji vb. her türlü alet ve edevâta işaret eden demirmadenini karşılamaktadır.⁹⁷ Ancak tek başına demirin kitap ve mizana dayanmadığı sürece bir anlam ifade etmediği de anlaşılmaktadır.

⁸⁸ Malik b. Nebi, 161.

⁸⁹ Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, 1: 60.

⁹⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4: 480; Kurtûbî, 17: 222; İbn Kesîr, 4: 337; Sabunî, 3: 329.

⁹¹ Yazır, 7: 4756.

⁹² Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, 209.

⁹³ Taberî, 27: 274; İbn Kesîr, 4: 337; Sabunî, 3: 329.

⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4: 480; Kurtûbî, 17: 222.

⁹⁵ Yazır, 7: 4756-4756; Mevdûdî, *Tefhîm*, 6: 136.

⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhîm*, 6: 137.

⁹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4: 481; Kurtûbî, 17: 222; Muhammed Ali Sabunî, *Safvetü't-Tefasir* (Mekke, ty.), 3: 329.

Bu üç şey yeryüzünde adaleti sağlayabilmek için gerekli olan güç ve araçlardır. Bütün bunların *en ze le* fiili ile zikredilmesi zaman zaman bu fiilin *ha la ka* ve *ca 'ale* yaratma/kılma anlamında kullanılmış olmasıyla birlikte⁹⁸ bir nüansa da dikkat çekilmektedir. Bunların *inzal/indiriliş* sözcüğü ile ifade edilişi, onların öğrenilip kullanılabilmesi için bir eğitim sürecinin gerekli olduğu gerçeğini yansıtmaktadır.⁹⁹ Kitabın, mîzanın ve demirin ne olduğunun ve nasıl kullanılması gerektiğinin öğretim ve eğitiminin verildiği bu süreçte bir anlamda onların *kullanım ahlâk ve zihniyeti* inşa edilmektedir. Vahye muhatap olan ilk insan ve ilk peygamberin halife oluşu ve yeryüzünde ilişki ağını adalet temelinde sürdürme misyonu ile görevlendirilişi, onu izleyen bütün peygamberlerin aynı misyonla görevlerini icrâ edişleri, onların öğretileri izinde yürüyen insan ve toplumların bu misyona layık ve sahip olma yarışları bir anlamda eşyanın kullanım *ahlâk ve zihniyetini* de içerisinde barındıran hilafetin/ilişki ağını yeryüzüne hakim kılma mücadelesidir. Bu yüzden Hz. Adem hem bu mücadelenin, hem de insan-eşya-medeniyet ilişkisinin başlangıç noktasıdır.¹⁰⁰ Vahyin son ve evrensel formu olan Kur'an; gerek bu *ahlâk ve zihniyete*, gereksebu mücadeleye değişik yerlerinde yoğun bir şekilde vurgu yapmaktadır.

Ayrıca kitabın, mîzanın ve demirin öncelik sıralaması da dikkat çekicidir. Kitap insanlığın aydınlandığı en temel kaynaktır. Demir kitaptan hemen sonra geldiğinde kitabı tahrip etme ihtimal ve potansiyelini taşımaktadır. Bu yüzden ikisi arasına bir denge unsuru olarak mîzan yerleştirilmiştir. Her ne kadar mîzanın demirin saldırısına karşı kitabı koruyacağı, onun insan, toplum ve kitap üzerinde hakimiyet kurmasını engelleyeceği ifade edilmişse de¹⁰¹ demirin geleneği temsil eden kitabı yok edemeyeceği açıktır. Bu, geleneğin süreklilik ilkesine aykırıdır. Nitekim *kalemin kılıçtan keskin olduğu* öz deyişi de bunu ifade etmektedir.

Bununla birlikte demir olmayınca kitap ve mîzan da etkinliğini kısmen yitirebilmektedir. Kitap ve mizan sadece yazılı veya sözlü mesajlarla/tebliğle yerleştirilemediği gibi, onların kurumsallaşması ve yayılması için demire olan ihtiyaç kaçınılmazdır. Dolayısıyla ideal bir toplum ve medeniyetin birbirini tamamlayan bu üç parçadan müteşekkil bir temel üzere oturması gerekmektedir. Bu yüzden *kitap/kültür, adalet/denge* ve *demir/güç* hangi toplum ve medeniyette zayıf ve eksik ise, orada bireysel ve toplumsal anlamda problemler yaşanmaktadır.¹⁰²

Bu bağlamda Kur'an'ın aynı zamanda bir hükümdar olan Hz. Davud'a gerekli aletlerin yapılabilmesi için demiri ateşe sokmaksızın veya demirle dövmeaksızın¹⁰³ şekillendirebilme yetisinin bahşedildiğini,¹⁰⁴ aynı şekilde yeryüzünde hükümran

⁹⁸ Zümer 39/6.

⁹⁹ Yazır, 7: 4756-4757.

¹⁰⁰ Pazarbaşı, 70.

¹⁰¹ Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, 209-211.

¹⁰² Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, 209-211.

¹⁰³ Taberî, 22: 80.

¹⁰⁴ Sebe' 34/10-11.

olan Hz. Süleyman¹⁰⁵ ve Zulkarneyn'in¹⁰⁶ erimiş demir ve bakırı kullandıklarını ifade etmesi,¹⁰⁷ bir taraftan demir vb./güçle hükümler arasındaki alakayı, diğer taraftan da demir, akıtılan bakır, rüzgar, ateş vb. madde ve tabiat kuvvetlerinin nasıl kullanılacağını öğretmesi,¹⁰⁸ böylece insan-eşya/tabiat ilişkisinin oturduğu zemini ortaya koyması açısından önemlidir. Kur'ân daha geniş çerçevede insan-eşya ilişkisini, eşyanın insanın emir ve hizmetine sunulmasını genelde *teshîr*,¹⁰⁹ *inzâl*¹¹⁰ - *tenzîl*,¹¹¹ *tezlîl*,¹¹² ve yukarıda da zikredildiği gibi *temkîn*¹¹³ kavramlarıyla vermektedir.¹¹⁴

Yukarıdaki ayette zikredilen beyyinât, kitab, mizan ve demirin indirilmesi/inzal edilmesi, yeryüzünün medeniyet inşa edilebilecek potansiyele sahip mükemmel bir düzenleme içerisinde yaratılması, bunların yanı sıra medeniyet kurucu rolleriyle peygamberlerin hak ve adaletin temsilcileri olarak görevlendirilmesi insan ve toplumlar için bir imtihan/sınanma sebebidir. Onlar bu imtihanı verip yükselme ve mükafatlanma seçeneği ile başarısız olup çöküş yaşama ve cezalandırılma seçenekleri arasında bir tercih yapmak durumundadırlar. Böylece Allah kendi rızası, hak ve adaletin hakim olması ve insanlığın istikbali için kimlerin can ve mallarıyla mücadele ettiğini görmek istemektedir.¹¹⁵ Çünkü yeryüzü bir imtihan alanıdır, insan ve toplumlar da başıboş olarak yaratılmayıp bir takım sorumluluklarla karşı karşıyadırlar.¹¹⁶

Sonuç

Sosyal bir varlık olan insanoğlu varlığını sürdürebilmesi için üzerinde ve içerisinde yaşamak zorunda olduğu bir toprak, bir toplum ve tabii olarak bir siyasi otoriteye ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden ilk toplumlardan itibaren bir gerçeklik olarak var olan şehir, toplum ve siyasi otorite bütün peygamberlerin vahiy ekseninde inşa etmek için uğraştıkları üç temel unsurdur. Kur'ân; peygamberleri ya yeni bir zihin ve tasavvur inşası için ya da var olan zihni ve tasavvuru tashih etmek için bu toplum ve yerleşim birimlerine gönderdiğine işaret eder. Anlaşılan o ki; Kur'ân bu üç unsurun varlıksal değil de vasıfsal bir şekilde var olmasına önem atfeder. Zikredilen unsurların ilişkili olması gereken üç temel dinamik olarak da Hadid Suresi 25. ayette kitab, mizan ve demirden bahseder.

¹⁰⁵ Sebe' 34/12.

¹⁰⁶ Kehf 18/84.

¹⁰⁷ Sebe' 34/12; Kehf 18/96.

¹⁰⁸ Geniş bilgi için bk. İmadüddin Halil, *İslâm'ın Tarih Yorumu*, trc. Ahmet Ağrakça (İstanbul, 1988), 222-224.

¹⁰⁹ İbrahim 14/32, 33; Nahl 16/12-14 vb. Ayrıca bk. Fuâd Abdülbaki 347-348.

¹¹⁰ Bakara 2/22, 164; En'âm 6/99; Hadîd 57/25 vb. Ayrıca bk. Fuâd Abdülbaki, 696-697.

¹¹¹ Tâhâ 20/80; Kâf 50/9 vb. Ayrıca bk. Fuâd Abdülbaki, 694.

¹¹² Yâsin 36/72; Mülk 67/15; İnsan 76/14.

¹¹³ İbrahim 14/13-15; Hacc 22/41-46; Kasas 28/5,6 vb.

¹¹⁴ Gerek insan-eşya ilişkisi gerekse insanın yeryüzündeki medenî görev ve sorumluluk alanlarının maddî boyutuyla ilgili geniş bilgi için bk. Pazarbaşı, 105-139.

¹¹⁵ Mevdûdî, 6: 137.

¹¹⁶ Kıyâmet, 75/36.

Kur'ân'ın bahsettiği şekilde bütün zamanlarda toplum ve siyasi otoriteye hakim olması gereken bilgiyi ve bilginin en sahih formu olan vahyi, adaleti, istikrar ve otoriteyi sembolize eden bu dinamik ve değerler ve onların güncel karşılıklarının doğru tespiti, bize Kur'ân ışığında bir medeniyet tasavvuru üretebilmenin imkanını da sunar.

Kaynakça

- Abdulgazi, Muhammed Fuâd. "Mdn". *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 662-663. İstanbul, 1990.
- Akkoyun, Ömer. *Kur'an Kıssaları ve Tarih Felsefesi*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997.
- Amstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi*. Trc. Oktay Özel. Hamide Koyukan. Kudret Emiroğlu. Ankara, 1998.
- Bulaç, Ali. *Tarih, Toplum ve Gelenek*. İstanbul, 1996.
- Bûtî, Ramazan. *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*. Trc. Resul Tosun. İstanbul, 1987.
- Canan, İbrahim. İstanbul: Medeniyet Kültür ve Teknik, 1984.
- Coşkun, Ahmet. *Ana Meselelerimiz ve Bazı Hal Çareleri Üzerine Sohbetler Hatıralar*. İstanbul, 1982.
- Davutoğlu, Ahmet. "Tarih Metodolojisi ve Geleneğin Yeniden Yorumlama Sürecindeki Yeri". *Bilge Adam Dergisi* 1/4 (2003).
- Demir, Ömer - Acar, Mustafa. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul, 1993.
- Dönmez, İbrahim Kafi. "Amel-i Ehl-i Medine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 21-25. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ebi'l-Velîd Süleyman, *Ibn Halefî'l-Bâcî. Ahkâmü'l-fusûl fî Ahkâmi'l-usûl*. Beyrut, 1989.
- Ersöz, Muzaffer, "Hars ve Medeniyetin Dinamik Tanımları". *Eğitim Dergisi* (1963).
- Gökâl, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul, 1955.
- Güneş, Abdulgazi. *Kur'ân Kıssaları ve Medeniyetlerin İnşası*. İstanbul, 2005.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Toplumbilim Sözlüğü*. İstanbul, 1969.
- İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed Rağıp. *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an*. Beyrut, ty.
- İbn Fâris, Liebi Hüseyin. *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*. Beyrut, ty.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed. *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1990.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail. *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*. İstanbul, 1985.
- İmadüddin, Halil. *İslâm'ın Tarihi Yorumu*. Trc. Ahmet Ağrakça. İstanbul, 1988.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu ve Batı Arasında İslâm*. İstanbul, 1994.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Milli Kültür-Siyaset İlişkisi". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (1984).
- Kızılçelik, Sezgin. Erjem, Yaşar. *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Konya, 1992.
- Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr. *El-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut, 2001.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygurhğa*. İstanbul, 2002.
- Messirî, Abdolvahab. "Modernite İçkinlik ve Çözülme İlişkisi Üzerine Bir Çalışma". Trc. Metin Eker. *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi* 2/3, (1997).
- Mevdudî, Ebu'l A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. Trc. M. Han Kayani. Y. Karaca. N. Şişman. İ. Bosnalı. A. Ünal. H. Aktaş. İstanbul, 1996.
- Okumuş, Ejder. *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*. İstanbul, 1995.
- Özakpınar, Yılmaz. *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*. İstanbul, 1997.
- Özcan, Ahmet. *Teolojinin Jeopolitiği*. İstanbul, 2005.
- Pazarbaşı, Erdoğan. *Kur'ân ve Medeniyet*. İstanbul, 1996.
- Razî, Muhammed ibn Ebî Bekir ibn Abdulkadir. *Muhtârü's-Sihah*. Kahire, 2000.
- Sabunî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsir*. Mekke, tsz.
- Şeriâtî, Ali. *Medeniyet Tarihi*. Trc. İbrahim Keskin. Ankara, 1998.
- Şeriâtî, Ali. *Medeniyet ve Modernizm*. Trc. Ahmet Yükseköğlü. İstanbul, 1985.
- Taberî, Muhammed bin Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. Beyrut, 2001.
- Tanilli, Servet. *Uygurlık Tarihi*. İstanbul, 1991.
- Tekcan, Mahmut. *Sosyolojiye Giriş Temel Kavramlar*. Ankara, 1995.
- Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul, 1998.
- Toynbee, Arnold. *Medeniyet Yargılanıyor*. Trc. Ufuk Uyan. İstanbul, 1980.
- Unan, Fahri. "Yeni Medeniyetimizin Muharrik Unsuru Ne Olacak". *Üçüncü Bin yılın Eşiğinde Türk Uygurhğı*. Bişkek, 2003.
- Ülken, Hilmi Ziya. "Medeniyetimizin Değerler Sistemi". *Türk Düşüncesi Mecmuası*. İstanbul, 1953.
- W, Barthold. Köprülü, Fuat. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara, 1977.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul, 1982.
- Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşaf'an hakaiki't-Tenzil*. Beyrut, 1986.